

Research Paper

Investigating the Confrontation Between Mongolian Rituals and Social and Cultural Traditions in Islamic Lands During the Period of Mongol Rule

Farzaneh Sadat Mahdianzadeh¹, Reza Shabani Samghabadi^{*2}, Abdul Aziz Movahed³ Reza Kianinia⁴

1. PhD student, Department of Islamic History, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran.
2. Professor, Department of History, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran.
3. Assistant Professor, Department of History, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran
4. Assistant Professor, Department of History, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 566-583

Use your device to scan and read the article online

Keywords: *Mongolian rituals - social and cultural traditions - Islamic lands - Mongol rule.*

Abstract

According to their own customs and traditions, in terms of tribal life and desert tourism, the Mongols had ceremonies and habits that made them culturally different from others. Of course, these customs and traditions underwent changes and improvements over time and due to the mixing of Mongols with other tribes. Some of them completely disappeared or faded, and some of them mixed with the customs and traditions of other tribes and changed their shape, and even some of their traditions were followed, revived and expanded by other tribes. According to their living conditions, the Mongols, who were herders and desert wanderers, settled in order to find pasture and a place for their animals, and on the other hand, such as Islamic lands and especially Iranians, who were sedentary and farmers, this caused a cultural conflict and their social customs and traditions. and the Mongols were unaware of the life of living together and living in cities and they did not have complete and sufficient information. Based on this, in this research, which is based on descriptive-analytical method, the question has been raised that the religious and non-religious religion of the Mongols in contrast with Islam after their dominance, what effect has it had on social factors and cultural relations on Islamic societies? It seems that the confrontation and difference between the religion and customs of the Mongols and Islamic societies after their dominance had a lot of effects on the social situation (relationships and social activities), the way and the type of lifestyle of the Mongols and the cultural relations that include the encounter between these two peoples. It has caused an impact on beliefs, beliefs, religion and traditions and changes in the way of life and their attitude towards Islamic societies. As a result of social and cultural difference and conflict in the lifestyle and rituals and customs of Islamic countries, especially Iranians and Mongols during the period of Mongol rule, it has caused social and cultural differences and the confrontation of two cultures has existed in this land for many years, which with the introduction of reforms Ghazani has been resolved to some extent and the rich and powerful culture of some Islamic lands, especially Iran, was able to prevent its destruction.

Citation: Mahdianzadeh, F.S., Shabani Samghabadi, R., Movahed, A.A., Kianinia, R. (2024). **Investigating the Confrontation Between Mongolian Rituals and Social and Cultural Traditions in Islamic Lands During the Period of Mongol Rule.** *Geography (Regional Planning)*, 13(53), 566-583
DOI: 10.22034/jgeoq.2024.280258.3007

* **Corresponding author:** Reza Shabani Samghabadi, **Email:** shabanireza1999@gmail.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

The invasion of the Mongols was one of the most important historical events in Islamic countries, which changed all the political, social and cultural foundations of those days in Islamic lands and became a turning point that has maintained its importance for centuries to come. Although the devastations of the Mongols, especially Genghis Khan, were great and their disastrous results for the Islamic lands were constant. Since the Mongols were desert-loving people, they did not create much disturbance in the path of Islamic culture. Some of the customs of the Mongols were caused by their ignorance of the living environment and natural events of that region. Another type of encounter. It is a social issue that the Mongols, as a herdsman and desert tribe, faced urban and monogamous life. Among the objections that could create conflict between the Muslim lands and the Mongols was that the Muslims fundamentally viewed the Mongols as a foreign people and did not accept them, even though the Mongols later succeeded in forming a government in the Islamic countries and the Muslims but their killings and lootings never disappeared from the minds and memories of Muslims. Based on this, the importance and necessity of conducting this research in terms of the way of life of Ili from different material and spiritual aspects, customs, religious, political, social and cultural that these desert tribes to Islamic lands and changes and developments. which was applied to the Islamic society after their entry into the Islamic world and the changes that occurred in their primitive lives after encountering the urban tribes in their personal and social lives, but this chaotic period in This critical period has a special value and importance. Therefore, the main issue in this article is, what effect did the conflict between religious and non-religious rituals of the Mongols have on their social and cultural relations with Islamic societies after their dominance? In this context, he has conducted studies on the Mongol military performance and listed the crimes of the Mongols, although the Mongol conquests terrified millions of people and destroyed many cities. But the Mongol peace that

followed helped in many ways, the churches remained intact and the clergy of all religions were given complete freedom. Research results in this field show that during the Mongol conquest, with the endangerment of people's security and the shaking of the foundations of social and individual life, moral values declined to some extent; Because the most obvious types of security - under which one can live comfortably - such as social, economic, occupational, personal, judicial, psychological and cultural security, all experienced a sharp downward trend, and with the narrowing of the living space for Iranians, their struggle with the Mongol rulers It became a struggle for survival, and the question of culture and authentic ethics fell to the second place. Another research states that shamanism, which is a type of incomplete monotheism, in which various deities with lower ranks were recognized as partners with the one God in the maintenance and order of the universe, and in this religion, good spirits and evil spirits, in life have been of fundamental importance on a daily basis. Researches on the relationship between the Mongol rulers and the course of reactions and evolution of their religious personality during their Islamization; The crises that came to the civilization of Islamic lands after the invasion of the Mongols; The customs that are specific to the Mongol people have been performed before intercourse with the neighboring tribes.

Methodology

This research is based on descriptive-analytical method. in which an attempt will be made to analyze and explain the research problem by using available legal sources and texts as well as scientific articles.

Results and Conclusion

The nomadic and pastoral tribes who lived according to the principle of patriarchy, without having any specific legal principles in their lives, created a tribal community whose real and main dependence was the ties of kinship and unity in their customs and traditions. formed In fact, at that time, the Mongols were a herdsman group that generally had a nomadic lifestyle and dominated the Islamic society in every aspect, religious, religious, social, cultural,

and in terms of beliefs, ways and lifestyles, racially, ritually and religiously. There was no similarity between the people of Islamic and Mongol countries. In the early days of the Mongol society, the life of slavery was also visible; And hence, the Mongolian society had its own class divisions. With the arrival of the Mongols, many problems arose in the field of cultural and social confrontation in Islamic lands and Iran. The Mongols were not familiar with and aware of the culture of living together, and they used killing and looting to occupy the regions, followed by theft, looting and bribery, murder and harassment of people living in Islamic regions and Iran, social, cultural and lack of security. And social stability caused reforms by Ghazan Khan. The reforms of Ghazni led to many social and cultural problems, so that the people did not have the security of their lives, and from the judicial point of view, the ignorant Mongols had placed themselves as scholars to be able to do judicial affairs, which caused problems such as bribery and injustice. It was accompanied and from a social point of view, they had faced many anomalies such as naked drinking, problems and moral

corruption of polygamy, and they were also faced with looting people's property and taking heavy taxes for their position as tax agents. The nomads did not have a real and deep understanding of the relations of the society based on agriculture, and the strong dependence of the nomads' lifestyle and their reliance on cattle and pastures were the two main pillars of the nomadic life, and it was in conflict with the livelihood and lifestyle of the rural and settled people. And they caused losses to farmers by leaving their livestock in pastures and agricultural products. that after the Ghazani reforms, the situation in Islamic lands and Iran during the Mongol period improved to some extent. The result of this research is that the cultural and social differences and contradictions in the lifestyles and customs of Islamic countries, especially the Iranians and the Mongols, have caused social and cultural differences during the period of Mongol rule, and the conflict between the two cultures has existed in this land for many years. which has been partially resolved with the introduction of Ghazani reforms and the rich and powerful culture of some Islamic lands, especially Iran, was able to prevent its destruction.

References

1. Aqsarai, Mahmoud bin Mohammad (1362). *Masarama al-Akhbar and Masaira al-Akhyar or Tarikh Selajqa*, edited by Osman Turan, Tehran, Asatir Publishing House.
2. Ashraf, Ahmed. (1359). *Historical obstacles to the growth of capitalism in Qajar era Iran*, Tehran: Zamane.
3. Barthold, Vasily Vladimir. (1352). *Turkestan Nameh*, translated by Karim Keshavarz. Tehran: Farhang Iran Foundation Publications.
4. Expressive, sweet. (1370). *Religion and government in Mughal era Iran*, Tehran: University Publishing Center, second edition.
5. Expressive, sweet. (1379), *Mongols and Ilkhanate Government in Iran*, Tehran: Samt.
6. Grosse, Rene. (1368) *Empire of Nomads*, translated by Abdul Hossein Mikdeh, Tehran: Scientific and Cultural, third edition.
7. Grosse, Rene. (1384), *History of the Mongols (Genghisian)*, Mahmoud Behfrozi, Tehran: Azad Mehr.
8. Haji Mazdarani, Morteza, Kopa, Fatemeh and colleagues (2012). "Historical investigation of the insecurities of the Mughal era and its role in the moral decline of Iranians", scientific-research quarterly of the history of Islam and Iran of Al-Zahra University, 22nd year, new period, number 15, serial 103.
9. Hall, Mary. (1380) *Mughal Empire*, translated by Nader Mir Saeedi, Tehran: Qaqnos.
10. Hamdani, Rashiduddin Fadlullah. (1338), *Jame al-Tawarikh*, Bahman Karimi, Tehran.
11. Ibn Ibri, Grigorios Ben Harun. (1364). *Brief History of Al-Daw*, Author: Translator: Abdul Mohammad Ayiti, Publisher: Scientific and Cultural Publishing Company, Editor: Abdullah Sharifi-Khojste.
12. Iqbal Ashtiani, Abbas. (1376). *Mongol history and early Timurid times*, Tehran: Namek.
13. Joyni, Attamalek. (Bita), *Tarikh Jahangasha Jovini*, Volumes 1, 2, and 3, Tehran: Bammad, 2nd Ch.

14. Karpen, plan (1363). Plan Karpen's travelogue. Translation of Wali Elho Shadan. Tehran: Farhang Sarai Yesavali.
15. Kazem Nia; Fariba (1386). Concubines: Socio-legal status in the Mughal patriarchal period; Islamic history and civilization, pp. 75-90.
16. Khand Mir, Ghiyathuddin. (1362). Habib al-Sir, under the supervision of Mohammad Debir Siyaghi, Tehran: Khayyam, second edition.
17. Lamb, Harold. (1368) Genghis Khan, the Mongol ruler of the burnt lands, translator: Abutaleb Sarmi, Tehran: Islamic Revolution Education, third edition.
18. Lambton, NKS (1372). Continuity and delivery in the middle history of Iran. Translated by Yaqub Azhend. Tehran: Nashrani.
19. Millions, Il. (1369) Travelogue of Marco Polo, translated by Seyyed Mansour Sajjadi and Angela Di Giovanni Romano, Tehran: Boali.
20. Mir Khowand, Mohammad bin Khadabshah. (1380). History of Rouza al-Safa, revised by Jamshid Kianfar, vol. 5, Tehran: Asatir.
21. Namazi, Hossein. (1374). Economic systems, Tehran: Shahid Beheshti University.
22. Nesvi Kharandzi Zaydari, Shahabuddin. (1344). The biography of Jalaluddin Mankabarni, corrected by Mojtaba Minawi. Tehran: Book Translation and Publishing Company.
23. Petroshevsky, I. P. (1351). Sarbadaran Movement, Khorasan, translated by Karim Keshavarz, Payam Tehran.
24. Petroshevsky, I. P. (1366). Social and economic history of Iran during the Mongol period, translated by Yaqoob Azhand, Tehran: Information.
25. Rajabzadeh, Hashem. (1377). Khwaja Rashiduddin Fazlullah, Tehran: new design.
26. Roymer, Smith (John Mason), (1361). The departure and ascension of Sarbadaran, translated by Yaqub Azhand, Allameh Tabatabai Cultural Center Publications, Tehran.
27. Safa, Zabihullah. (1378) History of literature in Iran. Tehran: Ferdous.
28. Samarkandi, Kamaluddin Abdul Razzaq. (1372) Informer of Saadin and the Bahrain Assembly, by Abdul Hossein Navaei, Tehran: Institute of Cultural Studies and Research, second edition.
29. Shabankarei, Mohammad bin Ali. (1363), Majam al-Ansab, corrected by Mirhashem Mohaddeth, Tehran, Amir Kabir.
30. Sorry, Vladimir. (1376) Genghisian, translated by Shirin Bayani, Tehran: Asatir, third edition.
31. Sorry, Vladimir. (1383). Mongol social system, translated by Shirin Bayani, Tehran: Scientific and Cultural, third edition.
32. Spoeler, Berthold. (1384). History of Mongols in Iran, translated by Mahmoud Mir Aftab, Tehran: Scientific and Cultural, 8th edition.
33. Wasaf al-Hazra, Abdullah bin Fadlullah Shirazi. (1346). The history of Wasaf, known as the book "Tazjeh al-Masr and Tazjeh al-Easar", published by Abdul Mohammad Aiti, Tehran.
34. Yazdi, Sharafuddin Ali, (1387) Zafarnameh, edited by Seyyed Saeed Mir Mohammad Sadegh and Abdul Hossein Navaei, Tehran: Library, Museum and Document Center of the Islamic Council.
35. Yuan, Chao Pei Sheh. (1350). Tarikh Seri Mughalan, French translation by Paul Pelio, Persian translation by Shirin Bayani, Tehran.
36. Zamakhshari, Abulqasem Mahmud (1354). Rabi' al-Abrar, with the efforts of Salim al-Nu'aimi, Baghdad, Al-Azamiya Publishing House.

مقاله پژوهشی

بررسی تقابل آیین‌های مغولی با سنت‌های اجتماعی فرهنگی در سرزمین‌های اسلامی در دوره حاکمیت مغول

فرزانه سادات مهدیان زاده- دانشجوی دکتری، گروه تاریخ اسلام، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

رضا شعبانی سمغ آبادی* - استاد، گروه تاریخ، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران

عبدالعزیز موحد- استادیار، گروه تاریخ، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران

رضا کیانی‌نیا- استادیار، گروه تاریخ، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>شماره صفحات: ۵۸۳-۵۶۶</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> 	<p>مغولان طبق آداب و رسوم خاص خود به لحاظ زندگی عشیره ای و بیابانگردی، مراسم و عاداتی داشتند که باعث تمایز و تفاوت فرهنگی آنها از دیگران می شده است. البته این رسوم و سنن به مرور و به واسطه اختلاط مغولان با اقوام دیگر، دچار تغییرات و پیشرفت‌هایی شد. بعضی از آنها به کلی از میان رفت و یا کم رنگ شدند و بعضی از آنها با رسوم و سنن اقوام دیگر در هم آمیخت و تغییر شکل داد و حتی بعضی از سنن آنها توسط اقوام دیگر پیگیری و احیا شده و گسترش یافتند. مغولان با توجه به شرایط زندگی خودشان که دامدار و بیابانگرد بودند برای پیدا کردن چراگاه و مکانی برای دام‌هایشان سکنی می‌گزیدند و از طرفی چون سرزمین‌های اسلامی و بویژه ایرانیان که یکجا نشین و کشاورز بودند این امر باعث تقابل فرهنگی و آداب و سنن اجتماعی آنان می‌شده است و مغولان از زندگی یکجا نشینی و شهر نشینی بی‌خبر بودند و اطلاع کامل و کافی نداشتند. بر این اساس در این پژوهش که مبتنی بر روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است این سوال مطرح شده است که آیین مذهبی و غیرمذهبی مغولان در تقابل با اسلام پس از چیرگی آنها، چه تاثیری بر عوامل اجتماعی و روابط فرهنگی بر جوامع اسلامی گذاشته است؟ که به نظر می‌رسد که تقابل و تفاوت آیین و آداب و رسوم مغولان و جوامع اسلامی پس از چیرگی آنها تاثیرات زیادی بر اوضاع اجتماعی (روابط و فعالیت‌های اجتماعی)، چگونگی و نوع سبک زندگی مغولان و روابط فرهنگی که شامل برخورد این دو قوم بوده است باعث تاثیر در باورها، اعتقادات، مذهب و سنن و تغییر در نوع زندگی و نگرش آنها با جوامع اسلامی شده است. در نتیجه اختلاف فرهنگی اجتماعی و تضاد در سبک زندگی و آیین و آداب و رسوم ممالک اسلامی بویژه ایرانیان با مغولان در دوره حاکمیت مغولان باعث اختلافات اجتماعی و فرهنگی گردیده است و تقابل دو فرهنگ تا سالیان سال در این سرزمین وجود داشته است که با ورود اصلاحات غزانی تا حدودی برطرف شده است و فرهنگ غنی و قدرتمند برخی سرزمین‌های اسلامی خصوصا ایران توانست جلوی نابودی خود را بگیرد.</p>

واژه‌های کلیدی:

آیین‌های مغولی، سنت‌های اجتماعی فرهنگی، سرزمین‌های اسلامی، حاکمیت مغول.

استناد: مهدیان زاده، فرزانه سادات؛ شعبانی سمغ آبادی، رضا؛ موحد، عبدالعزیز؛ کیانی نیا، رضا (۱۴۰۲). **بررسی تقابل آیین‌های مغولی با**

سنت‌های اجتماعی فرهنگی در سرزمین‌های اسلامی در دوره حاکمیت مغول. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۳).

صص: ۵۸۳-۵۶۶

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.280258.3007

مقدمه

هجوم مغولان از مهم‌ترین حادثه‌های تاریخی در ممالک اسلامی بوده است که تمامی ارکان و بنیان‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن روزگاران در سرزمین‌های اسلامی را دستخوش تحولات خویش قرار داد و نقطه عطفی شد که اهمیت خود را تا سده‌های آتی حفظ نموده است. به عبارتی این اتفاق، تحولات و دگرگونی بسیاری را در مسیر تاریخ سبب گردید است و در هر زمینه از تاریخ نقش موثر و قابل تاملی را ایفا نموده است. اما گرچه ویرانگری‌های مغولان، به ویژه چنگیزخان، بزرگ و نتایج فلاکت بار آن برای سرزمین‌های اسلامی همیشگی بوده است. مغولان از آن روی که مردمی بیابانگرد بودند چیزی با خود نداشتند تا جایگزین فرهنگ اسلامی کنند، لذا در مسیر فرهنگ اسلامی آشفتنی چندانی پدید نیاوردند. بعضی از آداب و رسوم مغولان ناشی از عدم شناخت آنها از محیط زندگی و حوادث طبیعی آن منطقه بود. انگاره‌های فکری و عقیدتی مغولان از زمانی که در تاریخ آسیا به عنوان فاتحان بزرگ امپراتوری‌های متمدن خود نمایی کردند تا امروز مورد مذاقه مورخان، دین‌شناسان و محققان قرار گرفته و در این زمینه، گام‌های بلندی برداشته شده است. نوعی دیگر از برخورد، در نگرش مغولان با ایرانی که در واقع مسئله اجتماعی است که مغولان به عنوان یک قوم بیابانگرد و دامدار با زندگی شهری و یکجانشین برخورد کردند. مسئله دیگر نوع زندگی مغولان می‌باشد، اینکه مسلمانان زندگی شهری و یکجا نشینی داشتند و در خانه زندگی می‌کردند در حالی که مغولان به خانه عقیده نداشتند و زندگی بیابانگردی داشتند. حتی وقتی به قدرت رسیدند و توانستند حکومت گسترده تشکیل دهند ولی هنوز باز هم اردو داشتند و در چادر زندگی می‌کردند. که این مسئله باعث تقابل و رودروئی این دو قوم می‌شد. از جمله مخالفت‌هایی که می‌توانست میان سرزمین‌های مسلمانان و مغولان تقابل ایجاد کند این بود که مسلمانان از اساس مغولان را به چشم یک قوم بیگانه می‌نگریستند و آنها را قبول نداشتند هرچند که مغولان بعداً موفق شدند در ممالک اسلامی تشکیل حکومت دهند و مسلمان شوند ولی هرگز قتل و غارت و کشتارهایشان از ذهن و یاد و خاطر مسلمانان محو نگردید و به آنها به چشم کافران و غاصبانی می‌نگریستند که از فرهنگ و تمدن هیچ بهره‌ای نبرده بودند و تحت تاثیر همان فرهنگ بیابانگردی خود قرار داشتند. بر این اساس اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش از این جهت که از لحاظ چگونگی زندگی ایلی از جنبه‌های مختلف مادی و معنوی، آداب و رسوم، مذهبی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی را که این اقوام بیابانگرد به سرزمین‌های اسلامی و تغییرات و تحولاتی را که پس از ورود آنها به دنیای اسلام و متقابلاً تغییراتی را که در زندگی بدوی آنها پس از روبروشدن با اقوام شهرنشین در زندگی فردی و اجتماعی آنها بوجود آمد بر جامعه اسلامی اعمال گشت، اما تحقیقات وسیعی را می‌طلبد این دوره پر هرج و مرج در این برهه حساس ارزش و اهمیت خاصی دارد. بنابراین مسئله اصلی در این مقاله این است که تقابل آیین‌های مذهبی و غیرمذهبی مغولان پس از چیرگی آنها چه تاثیری بر روابط اجتماعی و فرهنگی آنها با جوامع اسلامی گذاشته است؟ که به نظر می‌رسد که تقابل و تفاوت آیین و آداب و رسوم مغولان و جوامع اسلامی پس از چیرگی آنها تاثیرات زیادی بر اوضاع اجتماعی (روابط و فعالیت‌های اجتماعی)، چگونگی و نوع سبک زندگی مغولان و روابط فرهنگی که شامل برخورد این دو قوم بوده است باعث تاثیر در باورها، اعتقادات، مذهب و سنن و تغییر در نوع زندگی و نگرش آنها با جوامع اسلامی شده است. در این زمینه مطالعاتی توسط محققان دیگر نیز صورت گرفته است که در پژوهش آذری (۱۳۸۶) که تحت عنوان فاجعه آفرینی مغولان در جهان اسلام صورت گرفته است. به بیان عملکرد نظامی مغول پرداخته و جنایات مغولان را بر شمرده است، اگرچه فتوحات مغول میلیون‌ها افراد انسانی را به هراس انداخته و بسیاری از شهرهای آباد را ویران ساخته بود. اما صلح مغولی که در پی آن آمد، از بسیاری جهات کمک کرد، کلیساها برجای ماندند و به روحانیان تمام ادیان آزادی کامل داده شد. حاجی مزارانی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی به « بررسی تاریخی نامی‌های عهد مغول و نقش آن در انحطاط اخلاقی ایرانیان » پرداختند و عنوان کرده اند که در دوره استیلای مغول، با به خطر افتادن امنیت مردم و لرزان شدن پایه‌های زندگی اجتماعی و فردی، ارزش‌های اخلاقی تا حدودی رو به انحطاط رفت؛ زیرا بارزترین انواع امنیت - که در پناه آن میتوان آسوده زندگی کرد - مانند امنیت اجتماعی، اقتصادی، شغلی، فردی، قضایی، روانی و فرهنگی، همگی دچار سیر نزولی شدید شدند و با تنگ شدن عرصه زندگی بر ایرانیان، مبارزه آنان با حاکمان مغول به مبارزه برای بقا تبدیل شد و مسئله فرهنگ و اخلاق اصیل به مرتبه دوم سقوط کرد. بیانی (۱۳۶۷)، پژوهشی تحت عنوان دین و دولت در ایران عهد مغول انجام داده اند و بیان می‌کند که

آیین شمعی که عبارت بوده از نوعی یگانه پرستی ناقص که در آن ایزدان گوناگون با مرتبه‌های پایین تر در نگاهداری و نظم کائنات با خدای یگانه سهیم شناخته می‌شدند و در این آیین ارواح نیک و ارواح پلید، در زندگی روزمره اهمیت اساسی داشته‌اند. عباسی (۱۳۸۲)؛ در مقاله‌ای تحت عنوان «امرای مغول و اسلام‌گرایی در دوره ایلخانان» کوشش شده تا رابطه امرای مغول با این موضوع مورد توجه قرار گیرد و سیر واکنش‌ها و تحول شخصیت مذهبی آن‌ها در جریان اسلام‌گرایی مغولان بررسی و تحلیل شود. خیراندیش (۱۳۷۶)؛ مقاله‌ای تحت عنوان «بحران تمدن اسلامی در عصر مغول» آورده‌اند که؛ در این مقاله بیشتر به بحران‌هایی که پس از حمله مغولان که به تمدن سرزمین‌های اسلامی وارد آمده است، پرداخته شده است. طحان (۱۳۹۲) نیز در مقاله‌ای به بررسی «اعتقادات؛ آداب و رسوم مغولان» پرداختند که در این پژوهش سعی بر آن داشته که آداب و رسومی را که مخصوص قوم مغول قبل از آمیزش با اقوام همجوار است بررسی کند که مغولان آداب و رسوم خاص خود را داشتند. آنها به واسطه زندگی عشیره‌ای و بیابان‌گردی، مراسم و عاداتی داشتند که باعث تمایز آنها از دیگران می‌شد.

مبانی نظری

سبک زندگی و مناسبات اجتماعی مغولان

شناخت اوضاع اجتماعی و فرهنگی امروز کشورها و جوامع باید بر پایه‌آگاهی از روند تحول تاریخی جامعه استوار باشد که از آن جمله پیشینه زندگی جوامع یک‌جانشین و کوچ‌رو است. اگر تحقیقات اجتماعی در خصوص جوامع شهری و روستایی و کوچ‌نشینان را محدود و منحصر به مطالعات علمی از نوع جامعه‌شناختی و انسان‌شناختی و با توجه به پیدایش و گسترش رشته‌های علمی جدید جوامع بدانیم، قدمت چندانی نخواهد داشت. اما اگر این تحقیقات به معنای هر گونه بررسی و کنکاش در یک یا چند جنبه خاص از شیوه زندگی اجتماعی مردم در نظر گرفته شود، می‌توان به آثاری اشاره کرد که قدمتی بیش از هزار سال دارند. تقریباً از سده‌های دوم و سوم هجری منابع و آثار متعددی درباره مناسبات شهری و روستایی و صحرائشینی نوشته شده است. نخستین این آثار به منابع جغرافیایان و برجسته مسلمان مربوط می‌شود که به دلایلی مانند یک پارچگی سیاسی سده‌های اول اسلامی، تمدن واحد، دین و زبان مشترک، هم‌جواری جغرافیایی، رواج مبادلات تجاری و ضرورت زیارت خانه خدا درباره جغرافیای انسانی و طبیعی سرزمین‌های اسلامی دست به تألیف زدند و اطلاعاتی ارزشمند درباره نواحی، شهرها، روستاها، انواع فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی، میزان مالیات‌ها، وضعیت راه‌ها، مسلک‌ها، و ادیان و مذاهب تدوین کرده‌اند.

کتاب‌های تاریخی نیز از منابع سودمند برای مطالعات جامعه‌شناختی تاریخی جوامع روستایی، شهری و کوچ‌روی به شمار می‌روند و از آن‌ها می‌توان اطلاعات سودمندی از وضع روستاییان و صحرائشینیان، زمین‌داری و مناسبات ارضی، وضع زندگی اجتماعی و فرهنگی مردم نواحی مختلف، روابط تولیدی، و امور زراعی به دست آورد. از آن جمله جامع‌التواریخ است که اطلاعات درخوری درباره وضع جامعه و تشکیل و تکوین ایلات، نظام اداری و تشکیلات، و خصوصاً زندگی ایلی و صحرائشینی طوایف مغول دارد. اثر دیگر رشیدالدین، آثار و الاحیاء، به زندگی روستایی و کشاورزی ایران از جمله به انواع محصولات باغی و زراعی اشاراتی دارد. در این پژوهش سعی بر آن است تا به بررسی برخورد بین دو نظام ناهمگن اسلامی و مغول که هیچ‌گونه شباهتی در هیچ یک از عرصه‌های زندگی از نظر اجتماعی، و فرهنگی و مذهبی بین آنها وجود ندارد و تقابلی که بین آنها در هنگام رویارویی با یک دیگر صورت می‌گیرد پرداخته شود.

معیشت کوچ‌نشینان مغول و برخی مناسبات فرهنگی آنها

هواداران طرز معیشت صحرائشینی و تجزیه سیاسی، که شامل بزرگان نظامی و اشراف صحرائشینی مغول و ترک بودند، مخالف داشتن هر گونه زندگی ثابت و سکونت در یک محل بودند و برعکس خواهان بهره‌کشی غیرمحدود از روستاییان و مردم شهرنشین بودند (رجب زاده، ۱۳۷۷: ۱۸۱). این نمایندگان اشرافیت صحرائشینی نظامی و قبیله‌ای خود را همواره در یک اردوگاه نظامی تصور می‌کردند که در کشور دشمن قرار دارند و تفاوتی میان ساکنان مطیع و غیرمطیع این سرزمین نمی‌شناختند. آنان می‌خواستند هر دو گروه را غارت کنند. گروهی را با تحمیل مالیات‌های سنگین و طاقت فرسا و گروه

دیگر را با غلبه و تحصیل غنایم جنگی. برای آنان اهمیتی نداشت که این وضع به فلاکت و بدبختی و زوال مناسبات روستاییان و شهرنشینان می‌انجامد، زیرا در اصل توجهی به بقای آنان نداشتند (اشرف، ۱۳۵۹: ۳۸). مغول‌ها همان گونه که به گله‌ها و دام‌های خود فقط به منزله عامل تولید مثل و تولید ثروت نگاه می‌کردند، در مناسبات سیاسی و اجتماعی خود نیز این نگاه را تسری دادند و تملک همه منابع ثروت و مراتع متصرفی را در نظر داشتند.

درواقع کوچ نشینان درکی واقعی از مناسبات جامعه مبتنی بر کشاورزی و شهری نداشتند یا نسبت به آن کشش و علاقه‌ای احساس نمی‌کردند. اگرچه برخی از تولیدات روستایی و شهری برای آن‌ها بسیار ارزشمند و مهم بود. تبعیت از محیط طبیعی در مقیاس وسیع، وابستگی شیوه زندگی کوچ نشینی و متکی بودن آن‌ها به دام و مرتع به منزله دو رکن عمده زندگی کوچ نشینی است. این نوع روش زندگی با طرز معیشت یک جانشینی در تضاد بود زیرا شهرنشینان زندگی خود را از راه کشاورزی می‌گذراندند و از این راه امرار معاش می‌کردند اما وقتی که مغولان با طرز معیشت خاص خود به شهرهای اسلامی وارد شدند، چون درکی از شیوه زندگی شهرنشینان نداشتند، پس بنابراین به همین راحتی اجازه دادند دام‌هایشان آزادانه در زمین‌های کشاورزی چرا کنند. همین عامل باعث شد که برای مثال: کشاورزی که زندگی خود را از راه فروش محصولات زراعی می‌گذراند تمام هست و نیست خود را از دست بدهد زیرا مغولان به فکر دام‌های خود بودند ولی شهرنشینان به فکر زمین‌های کشاورزی و درآمدهای حاصل از آن. مغولان هیچگونه توجهی به زندگی شهرنشینان کشاورزی نداشتند و زندگی شهرنشینان را نابود و خسارات شدیدی به مال و اموال شهرنشینان وارد آوردند. این مصیبت بزرگی برای مردم شهرنشین به وجود آورد. این مشکل تا زمان اسلام آوردن غازان ادامه یافت پس از آنکه او به دین اسلام درآمد دستور بهبودی این وضع را صادر نمود بنا بر دستور او وضع کشاورزی و کشاورزان بهتر شد و دیگر کسی حق نداشت در زمین‌های مردم دام بچراند. برخلاف روستاییان و شهری‌ها که فعالیت‌های آنان در یک مکان خاص متمرکز است، کوچ نشینان بر حسب امکانات محیطی در دو منطقه بیلاقی و قشلاقی فعالیت می‌کردند.

استفاده از مسکن ساده، سبک و قابل حمل، وسایل زندگی بسیار ساده و مقاوم، نبود بازرگانی به مفهوم امروزی در بین ایلات کوچ رو، حاکمیت مالکیت جمعی بر جامعه کوچ نشین و بی‌انگیزگی برای کسب مالکیت فردی، محدود بودن صنعت و منحصر بودن آن به ابزار جنگی و دفاعی از مختصات و ویژگی‌های دیگر کوچ نشینان است (نمازی، ۱۳۷۴: ۵۸-۵۹).

ساکنان نواحی مرکزی و شمال شرقی آسیا هیچ‌گاه مردمانی زراعت پیشه و یک جانشین نبودند. برخی از آن‌ها شکارچیان بیشه نشین یا به قول رشیدالدین «قوم بیشه یا هوین ارگان» بودند (همدانی، ۱۳۷۳: ۵۴، ۱/۲۹۶). آن‌ها هیچ‌گاه بر طبیعت سخت اطراف خویش با ایجاد نهر، سدسازی، شخم زدن و غلبه بر محیط به دفاع برخاستند و این گونه امور را، که در کشورهای متمدن و یک جانشین صورت می‌گرفت، با تحقیر می‌نگریستند. به هنگام کوچ بار و بنه خود را بر گاوکوهی بار می‌کردند. بیش تر خاندان چنگیز از این بیشه نشینان بودند که از شعب مختلفی تشکیل می‌شد. بیش تر آن‌ها شکارچیان ماهری بودند و از پوست حیوانات لباس تهیه می‌کردند (یوان چائویی شه، ۱۳۵۰: ۳) شکارچی بودن آن‌ها از نام قبایلشان معلوم می‌شود. از جمله می‌توان به قبیله بولغاجین به معنی شکارچی سمور و قبیله کرموجین به معنی شکارچی سنجاب اشاره کرد (همدانی، ۱۳۷۳: ۱/۱۰۵).

گروه دیگر پرورش دهندگان حیوانات و گله داران بودند که به صحراگردان نام گذاری شدند. معیشت آن‌ها از طریق گله داری بود و زندگی خود را از راه دامداری می‌گذراندند. تاریخ از دو نوع زندگی صحرائشینی در بین مغولان صحبت می‌کند؛ نوع اول کوچ نشینی و زندگی اشتراکی متراکم با تعداد نفرات بسیار زیاد و نوع دوم خانوارهای جدا از هم که به تنهایی و در دسته‌های کوچک با یک دیگر کوچ می‌کردند. این صحرائشینان کوچ رو بیش تر در استپ‌ها زندگی می‌کردند که مکان مناسبی برای پرورش گاو و گوسفند و بز بود (یوان چائویی شه، ۱۳۵۰: ۴۹). آن‌ها در برابر محیط سخت و پیش روی بیابان‌ها، فرار و عقب نشینی و تسخیر زمین دیگران را راحت تر می‌دانستند و همواره در جست و جوی چراگاه‌های تازه مهاجرت می‌کردند و سرزمین‌های ناشناخته را مورد تجاوز قرار می‌دادند و در این راه بر هیچ چیز و هیچ کس ترحمی نمی‌کردند. به هر کجا می‌رسیدند چادر خود را برپا می‌کردند و وقتی قصد عزیمت داشتند چادرها را جمع و با احشام و چهارچرخ‌های مخصوص حمل اثاثیه به سوی نقطه مورد نظر حرکت می‌کردند (میلیونه، ۱۳۶۹: ۸۷). آنها منزل و

مسکن ثابتی نداشتند و هر فرماندهی به تناسب افرادی را تحت امر خود داشت حدود مراتع خود را می دانستند و به اقتضای فصل‌های سال از نقطه‌ای به نقطه‌ی دیگر می رفتند. با نزدیک شدن زمستان آن‌ها به طرف ممالک گرمسیر عازم جنوب می شدند و با نزدیک شدن تابستان به طرف شمال رهسپار می شدند (گروسه، ۱۳۵۳: ۴۵۶). بارتولد نیز آورده است که همه ساکنان این سرزمین چادرنشین بودند و هیچ یک به کشاورزی اشتغال نداشتند (بارتولد، ۱۳۷۶: ۲۲۷). این نوع زندگی نزد مغول‌ها باعث شده بود تا سرزمین‌های شکست خورده و متصرفی را یورت خود بدانند و برای ملل مغلوب و شکست خورده هیچ حق و حقوقی قائل نباشند (لمبتون، ۱۳۸۲: ۱۶۴).

مغولان از کسانی که تمایل به زندگی ثابت و اشتغال به زراعت از خود نشان می دادند، ممانعت به عمل می آوردند و آن را مخالف یاسای چنگیزخان می شمردند، زیرا یاسای چنگیزی باصراحت مقرر می کرد که مغولان زندگی خانه به دوشی و صحرائشینی را حفظ کنند و از زندگی در روستاها و شهرها خودداری کنند (پتروشفسکی، ۱۳۶۶: ۱۴). خوانین مغول پس از فتح یک منطقه آن را بین خود تقسیم می کردند و مردمان شکست خورده در سرزمین‌های فتح شده را به چشم ربه و گله خود می نگریدند و از آنان بهره برداری می کردند. آنان سرزمین‌های تحت استیلای خود را «یورت» و متعلق به خان بزرگ می دانستند و آن‌ها را چراگاه اغنام و احشام خود و محل سکونت اتباع خود می ساختند. تصاحب و غصب اموال و املاک مردم را حق قانونی خود می شمردند و با سلب مالکیت افراد و سپس وراثت، زمین‌ها را به انواع یورت، دیوانی، اینجو، اوقافی و ملکی از آن خود می کردند. مردم ناگزیر بودند تمامی کالاها و خدمات مورد نیاز خان حاکم خود را تأمین کنند. بدین سبب هر قوم و قبیله‌ای که بین مغولان وارد می شد و اعتماد آن‌ها را جلب می کرد، می توانست در شمار دوستان مغول قرار گیرد و در لشکر آنان وارد شود. زیرا آن‌ها برای نگه داری گله اسب‌ها و چهارپایان دیگرشان به نیروهای بیش تری نیازمند بودند تا در هنگام کوچ کردن و عبور از سرزمین‌های پرخطر و ناامن از آنان حمایت کنند (تسف، ۱۳۶۵: ۳/۶۴). پس از قدرت گیری چنگیز و تمرکز قدرتی که به وجود آمد، باز بی توجهی به شهر و شهرنشینی تداوم یافت. یاسای چنگیزی به طور مشخص مغول‌ها را حتی پس از دوران فتوحات و شکل گیری امپراتوری از زندگی شهری و شهرنشینی برحذر داشته است (لمب، ۱۳۶۸: ۹۸-۱۹۶).

در نزد مغول نیز، حداقل در مفهوم نظری، ذهنیت منفی نسبت به شهر و شهرنشینی وجود داشته است. در دوران قدرت مغول‌ها در ایران و تا حدودی در چین، بیلاق و قشلاق خاندان حکومتی مغول امری عادی بوده است (نسوی، ۱۳۴۴: ۷). در ایران مدت‌ها پس از مسلمانی ایلخانان و پذیرش سنت‌های ایرانی، این رسم را مشاهده می کنیم و حتی پس از سقوط ایلخانان، در اختلافات عصر ملوک الطوائفی جهت گیری‌هایی در این ارتباط می بینیم. طبق گفته ملک اشرف حاکم سلسله چوپانی «مغول را در شهرنشستن خلاف توره‌ی چنگیزخان است». در مخالفت با برخی از بزرگان نظامی ساکن تبریز چنین می گوید (سمرقندی، ۱۳۷۲: ۱۹۲). نکته‌ی جالب این است که بی توجهی به مقوله‌ی شهر سنت دیرپای استپ نشینان آسیای مرکزی بوده و به نظر می رسد که مغول‌ها در این مورد از اسلاف خود تقلید کرده اند. در واقع امپراتوری صحرانوردان، در میان استپ نشینان آسیای میانه، از زمان سکاها تا مغول‌ها، شهرنشینی وجود نداشته است و در بهترین حالت به همان صورت زندگی برارابه‌ها بوده است. از این‌ها گذشته، در میان استپ نشینان و به ویژه مغول‌ها، جنگ و درگیری و تلاش برای بقا که از شرایط نامساعد اقلیمی و محیط نامناسب طبیعی و شیوه‌ی معاش ابتدایی آن‌ها ناشی می شد، امری طبیعی بود و این نیز فرصتی برای توجه یا روی آوردن آن‌ها به زندگی شهری به وجود نمی آورد. در این زمینه می توان از دو منظر نظری و عملی به موضوع نگریست. از یک منظر یاسای چنگیزی و سنت‌های ایلی، شهرنشینی را مردود می دانست و مغول‌ها نیز در عمل آن را پاس می داشتند. کشتار جمعیت و ویرانی شهرها در دوران فتوحات نیز در همین جهت قابل بررسی است. اما در همین مرحله نیز، مغول‌ها مردم شهرهایی که «ایلی» آن‌ها را می پذیرفتند، از قتل و کشتار معاف می داشتند و شهرهایشان را تخریب نمی کردند. پس به نظر می رسد که ناخوشایندی آن‌ها نسبت به شهر و شهرنشینی ناشی از این بوده است که با شهرنشینی و زندگی شهری مخالف بودند. و به این مسئله اشاره کرد این است که قواعد زندگی شهری نوعی محدودیت برای آنها از همه نظر بوجود می‌آورد که با نوع و شیوه زندگی آنها سازگار نبود. منع شهرنشینی از طرف چنگیزخان از سنن دیرپای استپ نشینی ناشی می شد؛ اما که ملاحظات سیاسی و نظامی نیز در آن دخیل بوده است. چنگیزخان بر اساس همان نگرش شهرنشینی «تون - او - کوک» که

شهرنشینی را موجب زوال قدرت می دانست، با شهرنشینی مخالف بود. از منظر عملی، برخورد مغولان با سنن شهرنشینی و حسن توجه آن‌ها در این زمینه، از همان آغاز عصر قان جهت دیگری داشت. تلاش‌های این چینی از همان آغاز عصر به وسیله ی اوکتای سخن می گوید که در نوع ساخت، چگونگی تأمین مایحتاج ساکنان و نظام پستی آن (یام) دقت زیادی شده بود و عظمت آن را با بغداد قیاس کرده است (ابن عبری، ۱۳۵۸: ۴۷۸). کشور گشایی‌های چنگیز و فرزندانش این ویژگی را داشت که به روشی همیشگی نخست از مردم نواحی حمله شده تقاضای تسلیم بی قید و شرط می کردند و مردم هم در صورت مقاومت، یاغی و شورش محسوب می شدند و برای تصرف شهر با گرد آوردن ساکنان شکست خورده در صحرا آنان را تقسیم می کردند، ابتدا لشکریان را جدا می کردند و به قتل می رساندند و خانواده هایشان را اسیر و سپس دختران و زنان جوان را در میان بزرگان و سران سپاه تقسیم می کردند و با صنعتگران و استادان هم همین کار را می کردند اگر از مردم افرادی باقی می ماند آنها را می کشتند (کاظم نیا، ۱۳۸۶: ۱۰۵-۱۰۷). مغولان در عهد خود از بردگان به میزان وسیعی در دامداری چادر نشینان استفاده می کردند. جنگ همواره منبع اصلی و مطمئن برای به دست آوردن کنیز بود. زندگی صحرانوردی مغولان هم که با غارت و چپاول و دزدی از ایلات می گذشت، آنها زنان بسیاری را هم به چنگ می آوردند و به خدمت می گرفتند، مغولان سعی می کردند زنان و یا دخترانی که به اسارت گرفته کاملاً از خاندان خود قطع امید و فقط به اسارت تن در دهند؛ از این رو، شوهر و نامزد آنها را به قتل می رساندند (همان، ص ۸۸). زنانی که به کنیزی گرفته می شدند در شرایط سخت و رقت باری به سر می بردند و مغولان به کرامت انسانی شان تجاوز می کردند (همان، ص ۸۹-۹۰). همین امر با نوع و شیوه زندگی مسلمانان که مغولان وارد سرزمین‌های آنها شده بودند کاملاً متضاد بود. زیرا به بردگی گرفتن زنان و دختران ملت مسلمان ننگ بزرگی برای اعضاء جامعه به شمار می آمد و از طرفی خانواده و حریم آن در نزد اسلام و مسلمانان بسیار محترم بود و طبق آموزه‌های مقدس قرآنی و دستورات مبین اسلام سفارش‌های زیادی به جایگاه خانواده شده بود. از نظر اسلام، اسلام آیینی اجتماعی است و خانواده یک اجتماع کوچک می باشد لذا در مقیاس وسیع جامعه، سازمانی کوچک به نام خانواده قرار دارد به نحوی که اگر در تشکیل واحدهای بزرگ اجتماعی و کل جامعه انسانی بیندیشیم خانواده به شدت خود نمایی می کند (پیام قرآن، ۴۴۷/۲). نهاد خانواده آنچنان از اهمیت بالا برخوردار است که محیط سالم یا ناسالم خانواده تأثیر بسیار عمیقی در پرورش فضائل اخلاقی، یا رشد ردائل دارد؛ به گونه ای که باید سنگ زیربنای اخلاق انسان در آنجا نهاده شود (اخلاق در قرآن، ۱/۱۶۴). بدیهی است انسان یک موجود اجتماعی است که برای زندگی دسته جمعی آفریده شده است (پاسخ به پرسش‌های مذهبی؛ ۱۰۱). در این میان باید نهاد خانواده و علقه و رابطه روحی حاکم بر آن را، نخستین سنگ زیر بنای جامعه بشری بر شمرد (پیام قرآن، ۲/۴۴۶). لذا تحقق مفهوم واقعی زندگی، به تشکیل خانواده نیاز دارد و بدون این اجتماع کوچک، زندگی طبیعی برای او امکان پذیر نمی باشد (پاسخ به پرسش‌های مذهبی؛ ۱۰۱). با این تفاسیر، اصل زندگی انسان در این اجتماع «کوچک»، جزو حقیقت وجود اوست و هرگز از او جدا نماندنی است مهذا قوانینی که برای حفظ اجتماعی فرد تنظیم می گردد، هرگز تغییر نخواهد پذیرفت (همان). این چنین است که علاقه پدر و مادر به کودکان و بالعکس، یک علاقه فطری و طبیعی است و حقوق متقابل اعضای خانواده که بر این اساس وضع می گردد باید ثابت و ابدی باشند (همان). گفتنی است اساس قوانین اسلامی را فطرت و غریزه ثابت و پایدار انسان تشکیل می دهد، درست است که فرم و قیافه اجتماع در هر عصر دگرگون می شود، ولی انسان قرن بیست و یکم از نظر فطرت و روحیه و غریزه و تمایلات ثابت طبیعی مثل همان انسان قرن دهم است و انسانیت و مشخصات و روحیات هر دو از نظر کلی یکپسند و هرگز غرایز و مشخصات وجودی آنها تغییر نمی یابد (همان؛ ۱۰۲). لذا وقتی انسان از تشکیل خانواده و زندگی اجتماعی که در نهاد و فطرت اوست فاصله بگیرد در واقع از قوانین آفرینش منحرف شده و گرفتار عکس العمل‌های منفی شدید می شد. اسلام روی همین جهت برای اجتماع، ضرورت تشکیل نهاد مقدس خانواده و قوانین ثابت در باب روابط خانوادگی، ازدواج و مانند آنها، وضع نموده است؛ (پاسخ به پرسش‌های مذهبی؛ ۱۰۲). قانون مربوط به هزار و چهارصد سال پیش در این گونه مسائل و مسائل دیگری که بر اساس فطریات و غرایز انسانی است، با یک واقع بینی خاصی که مبتنی بر شناخت حقیقت انسان و ارزیابی غرایز او وضع شده است (همان)، خانواده را به عنوان آیتی از آیات بزرگ خدا در جوامع انسانی بنیان نهاد (پیام قرآن، ۲/۴۴۷). آری خداوند با مقوله فطرت و از طریق ایجاد جاذبه و کشش قلبی و روحانی، بر مبنای آیه شریفه قرآن کریم «وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» (سوره روم؛ آیه ۲۱). و در میانتان مودت و رحمت قرار داد»، تعمیق پیوند میان همسران را تداوم

بخشید(برگزیده تفسیر نمونه، ۳/۵۲۸). باتوجه به آنچه گفته شد می‌توان به جایگاه و ارزش و منزلت خانواده در نزد اسلام پی برد و دریافت زمانی که مغولان به حریم خانواده تجاوز کردند و مردم را به اسیری و بردگی بردند و زنان را مورد تجاوز قرار دادند چقدر بر مردم گران آمد و موجب بروز آشوب‌ها و ناامنی‌هایی در مملکت اسلامی گردید که همین امر باعث شکل‌گیری قیام‌هایی در سرتاسر شهرها و سرزمین‌های تحت سیطره مغولان گشت که مهم‌ترین این قیام‌ها، قیام سربداران در قریه باشتین بود که این قیام به دلیل ظلم و ستم و جور و قانون شکنی که مغولان بر مردم روا می‌داشتند به وجود آمد که طبق قانون یاسای چنگیزی هر زنی که توسط خان خواسته شود، باید توسط شوهرش طلاق داده شود و به حرمسرای امپراتور ارسال شود. همانند اتفاقی که در زمان بغداد خاتون رخ داد. بغداد خاتون همسر امیر شیخ حسن جلایر بود هنگامی که ابوسعید ایلخانی به تخت سلطنت جلوس کرد درخواست ازدواج با بغداد خاتون را کرد ابوسعید برای امیر شیخ حسن پیامی فرستاد با مضمون اینکه خواهان همسرت هستم و تو باید هر چه زودتر بغداد خاتون را طلاق دهی و به سوی من روانه کنی و چنین شد، حال که سخن سربداران پیش آمد بد نیست برای بهتر روشن شدن اشاره ایی گذرا به علل و عوامل این قیام گردد. سربداران از جمله دولت‌هایی اند که در فاصله بین مرگ ابوسعید تا حمله تیمور در ناحیه خراسان پا به عرصه ظهور نهاده اند. ایجاد این دولت و گسترش نفوذ آن، نادرترین شکل حکومت در تاریخ اسلام است. سربداران از این جهت با حکومت‌های دیگر تفاوت دارند. که یک سلسله حکومت گر دودمانی نیستند و قدرت خود را بر اساس نیروهای قبیله‌ای و نظامی استوار کرده‌اند بلکه حکومتی بدون پادشاه محسوب می‌شوند که بر اثر طغیان اجتماعی و بر اساس یک ایدئولوژی مذهبی ایجاد گردیده اند.^۱ جنبش و نهضت سربداران در ابتدا به صورت قیامی علیه ظلم و جور مالیاتی و مفساد اجتماعی عناصر حاکم (چه ایرانی و چه مغول) در دوره طغایمور در سال ۷۳۷ هجری آغاز شد. قیام کنندگان اندک زمانی بعد با شیوخ محلی شیعه از در اتحاد درآمدند. به این ترتیب طغیان مردمی به یک حرکت مذهبی و سیاسی تبدیل شده به سرعت در تمام منطقه شمال شرقی ایران گسترش یافت. شرح واقعه بطوری که مورخان نوشته‌اند چنین است که یک یا پنج تن از ایلچیان و مأموران صاحب دیوان علاءالدین محمد هندو وزیر خراسان در سال ۷۳۶ هجری به منظور گرفتن مالیات‌های جنسی برای چندمین بار به قریه باشتین که مرکز یکی از ۱۲ بلوک ولایت بیهقی بود، آمدند و در منزل برادران حسن و حسین حمزه که گویا از معتمدان سرشناس آنجا بودند سکنی گزیدند، و از آنان شراب و شاهد طلبیدند. حسن و حسین حمزه که مردانی غیرتمند بودند و از یاران و هواداران شیخ حسن جوری رهبر فکری سازمان جنبش ناراضیان شیعه مذهب خراسان به شمار می‌رفتند، به اسم جوانمردی و فتوت که جزء خوی و خصال نیکوی مردم آن سامان شده بود، پس از تهیه و آوردن شراب از بابت شاهد عذر خواستند. ولی آن میهمانان نمک ناشناس پس از خوردن شراب در طلبیدن شاهد اصرار کردند. و با بی شرمی خواستار دختران و زنان آن خانه یا محله شدند. کار این هوس و میل شهوانی بجائی رسید که خود درصدد دست یافتن به شاهد در آن خانه برآمدند. به گونه ای که آمده است که؛ حسن و حسین در باب شاهد عذر گفتند، نشنید، و خواست که بر بعضی عورات دست دراز کند.

در چنین موقع و موقعیتی با توجه به آماده بودن محیط اجتماعی و اینکه مردم آن سامان از ستمگری و بیداد و بی‌حرمتی و رسوائی حکام بی‌دین و بی‌انصاف ایلخانان مغول و مالکان و مأموران رذل و هرزه خوی آنان بجان آمده بودند. این دو برادر جوانمرد و غیرتمند باشتینی طاقتشان طاق شده گفتند: اگر سرمان بدار رود حاضریم ولی زیر بار چنین ننگ و ذلتی نمی‌رویم. پس آنگاه بیدرنگ به اندرون خانه هجوم برده و برای حفظ ناموس خود پنج تن ایلچی نمک ناشناس را که به عنوان میهمان ناخوانده در آنجا سکنی گزیده بودند، از دم تیغ‌بران گذراندند و آنان را به دیار نیستی فرستادند(نهم یا دوازدهم شعبان سال ۷۳۶ یا ۷۳۷ هجری) حال ادامه بحث مغولان به اخلاق بی اعتنا بودند و در نظر مغولان، قواعد اخلاقی که از ماوراءالطبیعه نشأت می‌گرفت، بی معنی بود. تنها فرق آنان با چهارپایان این بود که آن‌ها می‌توانستند آگاهانه و به نحوی مؤثر از سلاحی که طبیعت دراختیارشان می‌گذاشت سود جویند.

انواع امنیت در تقابل و برخورد بین دو قوم

۱ برای آگاهی از نظرات مختلف درباره جنبش سربداران، ر. ک، رویمر، ص ۵۰ و بعد، اسمیت (جان ماسون)، ۱۳۶۱ - پطروشفسکی، ۱۳۵۱.

حاکمان مغول همه انواع امنیت را تحت تأثیر منفی قرار دادند که نتیجه آن، ضعف ارزش‌های اخلاقی بود؛ زیرا موضوع بقا اولویت داشت و در جنگ بین بقا و فنا، اخلاق نقش اندکی داشت. در این قسمت از پژوهش حاضر برآنیم تا برخی از امنیت‌هایی که فرد و جامعه به وجودشان نیازمند است و بدون آنها هم زندگی افراد و هم جامعه به بی‌نظمی دچار خواهد شد را برشماریم تا بتوانیم بیشتر به بررسی تقابل و برخورد بین دو قوم کاملاً متفاوت و ناهمگن از هر نظر پیردازیم و مشکلات و اختلافاتی را که از بدو ورود این قوم بیابانگرد و دارای تمدن پایین به مناطق با تمدن اسلامی به وجود آمد و تأثیرپذیری آن دو از یک دیگر را بهتر و دقیقتر مورد واکاوی قرار دهیم.

الف) امنیت اجتماعی

مغولان برای کشورداری نیاز به افراد مدیر داشتند، اما فرصت طلبان با قیافه ظاهرالصلاح و طرد عناصر صالح، بر منصب‌ها تکیه می‌زدند؛ بنابراین وقتی مردم فرومایه از طبقات پست بدون هیچ گونه تربیت و تصمیمی زمام امور را در دست می‌گیرند، طبعاً به همه مکارم پشت پا می‌زنند و همه رذایل را مباح می‌شمرند. رواج انواع مفسد از دروغ و تزویر و دزدی و ارتشاء و بی‌اعتنایی به ملکات فاضله، نتیجه جبری و قسری چنین وضعی است (صفا، ۱۳۷۸: ۱۸۰/۱/۳). به دلیل زندگی بدوی، مغولان صفات اخلاقی ناپسندی داشتند، مانند زودخشم بودن، دروغ‌گویی، تملق، حيله گری و فریب‌کاری، آزار رساندن، طمع کار و خسیس بودن (کارپن، ۱۳۶۳: ۴۵-۴۷)، تاریخ نگار بزرگ معاصر مغول نوشته است: «امروزه دروغ و ریا را پند و ذکر پندارند و حرام زادگی و سخن چینی را دلبری و شهامت نام کنند» (جوینی، ۱۳۸۵: ۴). این عرصه تقابل فرهنگ متمدن با فرهنگ نازل و بدوی مهاجمان بود. از آنجا که آن‌ها در طول دهه‌های متوالی آمر و مردم ما امرپذیر بودند، خواه ناخواه ملت ما از آنان تأثیر پذیرفتند. گاهی این تأثیرات به واسطه عملکرد بیرونی آنان بود؛ یعنی زمینه‌های ضد اخلاقی را به گونه ای فراهم کردند که گریز از آن دشوار بود. مسائلی مانند تعدد زوجات - گاهی هر مغول تا سی زن داشت (اشپولر، ۱۳۸۶: ۳۹۱).

مغولان در مسئله ازدواج نیز آداب و رسوم خاص خود را داشتند. در میان مغولان نیز مثل دیگر اقوام، چند همسری امری رایج بود «هر مردی هر چند زن بخواهد می‌تواند بگیرد حتی اگر تعدادشان به صد نفر برسد» (میلیونه، ۱۳۶۹: ۳۳-۳۴). ولی همیشه اولین همسر به منزله بزرگتر سایر زن‌ها بوده است (تسف، ۱۳۸۳: ۸۱). عدم ازدواج‌های فامیلی یا برون همسری مغولان را ناگزیر به جست‌وجو و انتخاب همسر در قبیله دیگر می‌کرد (گروسه، ۱۳۸۴: ۲۱) خواه به صورت یک معامله (ازدواج تموجین) (تسف، ۱۳۷۶: ۵۵) و خواه یا ربودن همسر (ازدواج یسوکای) (هال، ۱۳۸۰: ۲۸) مغولان در کودکی و در سنین پایین ازدواج می‌کردند مثلاً تموجین در ۹ سالگی و نیز تولوی فرستادن پسر برای زندگی با والدین همسر آینده به مدت یک سال پیش از آن که ازدواج کنند رسمی فراگیر در میان کوچ‌نشینان مغول بود؛ خانواده عروس بر این کار به عنوان روشی برای تأیید پرداخت جهیزیه که همراه با دخترشان میدادند، پافشاری می‌کردند (همان، ۲۹). «یسوکای فردای همان روز بورته را برای پسرش خواستگاری کرد و چون جواب مساعد شنید اسب خود را به عنوان هدیه عروسی تقدیم کرد و تموجین را به منزله داماد کورگان آینده نزد او گذاشت. این کار بنابر رسم مغول‌ها به منزله توافق وی در امر آمیزش با خانواده دانی ساچان بود» (تسف، ۱۳۷۶: ۵۶). در میان مغولان رسم بر این بود که هنگام زناشوئی داماد باید بابت عروس پول گزافی بپردازد (کارپن، ۱۳۶۳: ۳۴) چند رأس گاو و گوسفند (گروسه، ۱۳۶۸: ۳۳۷) درحالی که زن هیچ چیز به مرد نمی‌پرداخت. اما جوینی می‌گوید: «لااقل در خانواده‌های متمکن دادن جهیزیه کامل به عروس متداول بود (جوینی، ۲۰۰/۲). همچنین نزد مغول رسم بر این بود که داماد فردای روز عروسی برای پدر خود هدیه میبرد (یوان چائو، ۱۳۵۰: ۴۹). نیز در موقع معرفی عروس به مادر شوهر، مراسمی انجام میگرفت و عروس از طرف خود هدایایی به وی تقدیم میکرد که شیتکول خوانده میشد سپس پدر و مادر دختر وی را تا اردوی پسر همراهی می‌کردند (تسف، ۱۳۸۳: ۸۱). در میان مغولان همچنین رسم بر این بود که هر مرد میتوانست با هر زنی از خانواده خود به جزء با مادر و خواهر زناشوئی نماید «ازدواج با خواهر نامادری ولی پدری در میان آنها رواست حتی با زن پدر. پس از مرگ برادر مهتر، میتواند زنان وی را به همسری خود بگیرد» (کارپن، ۱۳۶۳: ۳۴). در این خصوص حتی ممکن بود پس از مرگ پدر بر سر تصاحب زوجه‌های آن نزاع رخ دهد «پس از مرگ اینان چپیلگا، بین دو پسر او برای تصرف یکی از زوجه‌های پدرشان آتش نفاق مشتعل شده بود» (گروسه، ۱۳۶۸: ۳۳۷). در موردی دیگر آمده که «منکو همسران سلف خود کیوک را میان شاهدگان تقسیم کرد»

(جوینی، بی تا، ۲۸). نزد مغولان گاه ازدواج به منزله اتحاد دو قبیله صورت می‌گرفت. افراد ایلاتی که چنین رسمی داشتند نام قودا به خود می‌دادند (تسلف، ۱۳۷۶: ۷۸).

در زمینه طلاق نیز ما در متون خود به هیچ موردی که از جدایی زن و مرد مغولی با سنت‌های قبیله‌ای اشاره‌ای شده باشد، بر نمی‌خوریم. تنها مارکوپولو در سفرنامه خود اشاره می‌کند که در نزد تنگقوت‌ها اگر شوهری مشاهده کند که زنی با سایر زنان او خوشرفتاری نمی‌کند، و یا معایب دیگری دارد می‌تواند او را از خانه بیرون کند. پس می‌توانیم ادعا کنیم که در نزد مغول طلاق وجود نداشته است. البته مردی می‌توانست یکی از زنان خود را هدیه کند، که بین خان‌ها بخصوص به این رسم برمی‌خوریم. در این صورت مرد جهیز و اموال زن را به او مسترد می‌داشت. در دوره ایلخانی و پس از اسلام آوردن ایشان طلاق نیز معمول گردید؛ و بخصوص غازان خان ضمن اصلاحات اجتماعی خود راه طلاق را تقریباً بی هیچ مانعی بازگذاشت. یکی از دلایلی که وی از مقدار مهر کاست، فراهم آوردن تسهیلات در این امر بود. او عقیده داشت هنگامی که مهر زیاد باشد، کسی جرأت طلاق دادن زن خود را نمی‌کند و این مسأله امر زناشویی را دشوار می‌سازد و پس از آن تغییرات عمده‌ای در رسومات مغولان در باب ازدواج بوجود آمد. در سنت مغولان، و در دوران اولیه حکومت آنان ما به رسم پرداخت مهریه برمی‌خوریم. ولی در عوض شوهر موظف بود که مسکن و افراد جداگانه‌ای در اختیار زنان خود بگذارد، که در تملک ایشان قرار می‌گرفت. در دوره ایلخانی، و پس از رسمی شدن دین اسلام در نزد این سلسله مهریه نیز متداول گردید، که در بین سلاطین و شاهزادگان و امرا مقدار آن بسیار زیاد بوده است. مثلاً الوجایتو (۷۰۳-۷۱۶ ه‍.ق) مهر یکی از زنان خود به نام بیلغان خاتون را نهصد هزار دینار قرار داده بود، و مهر دختر اباق‌خان (۶۶۳-۶۸۰ ه‍.ق) که همسر یکی از امیرزادگان شده بود، سی تومان زر رایج؛ و همچنین مهر دختر امیری شش هزار من ابریشم بوده است. مهر اتابک آبش خاتون همسر سلطان منگوتیمور عبارت بود از «چهار دانگ بستان فیروزی و نوروزی، و اسواق خان ملکی. با هشتاد هزار دینار از سدس املاک ملوک دارالملک، و مواضع املاک کبیر. به حکم یرلیغ هر سال تعیین فرمودند، و از اصول اموال ممالک فارس مفروز».

با نمونه‌هایی که ذکر شد می‌توان دریافت که مقدار مهر روز به روز رو به تزاید بوده است. زمانی که غازان خان دست به اصلاحات اجتماعی همه جانبه‌ای در مملکت زد، یکی از موارد آن اصلاح و کاهش مهر بود که رفتاری‌های فراوانی برای خانواده‌ها ایجاد کرده بود. وی مهر را «بر نوزده دینار و نیم مقرر» کرد. و همچنین در باب اخلاق، هم جنس‌گرایی افراطی، بدحجابی و بی بندوباری زنان، شراب‌خواری گسترده و همیشگی، جادوگری و خرافات شدید، همگی به صورت عملی و مستقیم بر اخلاق و رویه‌ها تأثیر می‌گذاشت. گاهی نیز صفات نکوهیده اخلاقی آنان مانند عهدشکنی، ناجوانمردی، حيله‌گری، طماعی و خساست، با گذر زمان، هرچه بیشتر تأثیرات نامبارک خود را در قوم محکوم برجای می‌گذاشت؛ زیرا به مصداق کلام «الناس علی دین ملوکهم» بخشی از مردم نیز که هم پیاله مغولان بودند، شبیه آن‌ها شدند. به دلیل عدم توجه به مسائل اخلاقی و فرهنگی، شرب مسکرات به شدت رواج یافته بود که آن هم ناشی از گرفتاری‌ها و بدبختی‌های مردم از سویی و عدم منع آن از جانب مغولان بود. در بازارها و مجامع عمومی بدمستی و عربده‌کشی رواج داشت و به دنبال آن دعوا و زد و خورد پیش می‌آمد که گاه به قتل می‌انجامید. چون شرع اسلام شرب مسکر را حرام می‌داند، غازان فرمانی صادر کرد که در کوی و برزن هرکس را که مست بیند، بگیرند و برهنه کنند و بر درختی ببندند تا عبرت رهگذران شود. پس از صدور این فرمان که به سراسر ولایات فرستاده شد، دیگر کسی جرأت نمی‌کرد، مست در ملاء عام نمایان شود (همدانی، ۱۳۵۸: ۳۲۶). همانگونه که بیان شد دزدی در میان مغولان بدوی امری متداول و معمول بود. دزدی و راهزنی چه به صورت جزئی چه به صورت دستجات سازمان‌یافته شدیداً رواج داشت. راهزنان در تمام دهات و شهرها جاسوس داشته که حرکت کاروانها را گزارش می‌داد تا در سر راه کمین گذاشته شود، بعضی از این دستجات میان دولتیان حامی داشتند و طبیعی است که شریک و مال خر هم داشتند و کسی جرأت نداشت راز ایشان را فاش کند. گستاخی اینان به جائی رسیده بود که به خانۀ امیران مغول می‌زدند، گاهی مأمورانی داشتند که سر راه کاروان‌ها را گرفته خود را بازرس دولتی جا می‌زدند و می‌گفتند گزارش شده در این کاروان دزد هست و شروع به جستجو می‌نمودند و آنقدر کاروان را معطل می‌کردند تا دزدان اصلی سر می‌رسیدند. راهداران رسمی که خود دزد بودند و به قول خواجه رشید بیش از دزدان آزار می‌رسانند چه به هر حال دزد اتفاقاً به کاروانی می‌زد اما هیچ کاروانی از دستبرد راهداران رسمی ایمن نبود. غازان خان با گرفتار کردن مال خرها و شریکان دزدان که در اماکن ثابت بودند و اعدام یا مجازات شدید آنان،

بیشتر راهزنان را تار و مار کرد، دزدی کمتر شد و اندکی ایمنی پدید آمد. و نیز ستون‌های راهنما در جاده‌ها برپا کردند و ایستگاه نفرات راهداران را معین نمودند یا راهزنی به نام راهداران بر کاروانها نزنند خارج از آنجا اگر کسی دعوی راهداری می‌نمود دزد بود. یکی دیگر از معضلات و آشوب‌های جامعه این بود که ملازمان، پیک‌ها، ساریان و... به هر منطقه‌ای که می‌رسیدند برای خرج خود از مردم پول می‌گرفتند و غالباً در یک روز، سه یا چهار دسته از این نوع جماعت پی‌درپی وارد شهرها می‌شدند و به زور هرچه می‌خواستند از مردم می‌گرفتند. این وضعیت روز به روز مردم را در فقر و تنگدستی عمیقی فرو می‌برد و مشکلات زیادی برای افراد جامعه چه از لحاظ اجتماعی، فرهنگی، امنیتی و... به وجود می‌آورد. به ویژه در دوران اولیه ایلخانان. زمانیکه غازان به حکومت رسید مملکت در فقر و پریشانی فلاکت باری دست و پا می‌زد یکی دیگر از اقدامات مهمی که غازان برای بهبود وضع مملکت به آن دست زد این بود وی اشخاصی را مأمور کرد تا در بازارهای شهرها ندا دهند که هیچ‌کس به ملازمان، پیک‌ها، ساریان و... هیچ چیزی ندهد و اگر متوجه می‌شد شخصی به ظلم آنچه می‌خواسته را از مردمان طلب کرده به ضرب چماق آن را از او می‌گرفت. از آن پس اشخاص و اردویشان در هر جایی که توقف می‌کردند مایحتاجشان را به همان نرخ معمول می‌خریدند (اقبال، ۱۳۷۶: ۳۱۹-۳۱۴، بجنوردی، ۱۳۹۳: ۶۸۰-۶۸۵، پطروشفسکی، ۱۳۶۶: ۲۶-۱۶).

قبل از غازان خان رسم بود که برای انتقال اخبار آبادی‌ها و شهرها از اشخاصی به نام ایلچی استفاده کنند؛ این رسم از زمان چنگیز خان معمول بود اما در دوره‌های بعد تعبیر ناشایستی از آن شد؛ شاهزاده‌خانم‌ها، امرا، فرماندهان سپاهی و شاهزادگان، نوکران خود را برای انجام این امور روانه می‌ساختند و به آن‌ها نام ایلچی می‌دادند. دیگر این که در هر چاپارخانه پانصد اسب بود، اما گاهی برای سواری ایلچیان کافی نبود و ایلچیان به گله اسب هرکس که می‌رسیدند، هرچقدر که می‌خواستند از آن برمی‌داشتند. کار تعدی ایلچیان به درجه‌ای رسید که جمعی از راهزنان نیز خود را ایلچی نامیدند و به این اسم به تصرف گله مردم پرداختند و هر آنچه خواستند در راه خود برداشتند. بدون تردید بهترین توصیف و شرح از نظام مالیاتی مغولان و معایب آن پیش از اصلاحات غازان خان را رشیدالدین فضل الله می‌آورد. او شرح می‌دهد که چگونه خوانین و شاهزادگان و امرای اردو و امرای تومان و هزاره و صده و شحنه‌های مغول و اصحاب اردو از جمله قوشچیان و بارسچیان و اختاچیان و قرچیان و ایداچیان و دیگر اصناف که به هر شغلی در دربار منصوب بودند به هر بهانه و مصلحتی نماینده و ایلچی جهت اخذ مال به ولایات می‌فرستادند. این عمل آنقدر تکرار شده بود و آن قدر برای مردم عادی تلقی میشد که دزدان و راهزنان هم خود را در لباس ایلچی معرفی کرده و از مردم مالیات می‌گرفتند. تعداد ایلچیان در دفاتر و دیوان‌های شهرها و نقاط مختلف چنان بود که در بعضی ولایات به ازای هر یک نفر رعیت دو نفر ایلچی و مأمور مالیاتی وجود داشتند (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۴۲۲-۱۴۴۵-۱۴۴۶ / ۲). بی‌نوا می‌گرفتند و این عمل به جایی رسید که هنگام ترک خانه‌ها و شهرها تمامی آلات و اسباب و زیلوه‌ها و جامه‌های خواب و لباس‌های مردم را به غنیمت می‌بردند. شحنه‌ها و حکام محلی نیز از اعمال آنان جلو گیری نمی‌کردند. زیرا نه تنها از سوی دولت پولی بابت دستمزد و مواجب محصلان و ایلچیان و حکام پرداخت نمی‌شد بلکه تمامی هزینه‌ها از سوی دولت به ولایات حواله می‌گردید تا از محل مالیات از مردم اخذ گردد (همان، ۱۴۴۸).

لذا در بعضی ایام تعداد ایلچیان آن قدر زیاد بود که هزینه مخارج آنان از اصل مالیات فراتر میرفت. علاوه بر متصرفان و ایلچیان، دار و دسته‌ها و عوامل آنان از جمله غلامان و نوکران آنها نیز وارد شهرها شده و هر آن چه را می‌خواستند انجام می‌دادند و خلاق را به زحمت می‌رساندند. در بعضی شهرها کار به جایی رسیده بود که بعضی از امرا و حکام، عوامل مالیاتی و مستوفیان را تحت فشار قرار می‌دادند، تا دفاتر رسمی را در اختیار ایشان قرار دهند (آقساری، ۱۳۶۲: ۲۳۰). غازان خان برای بهبود این اوضاع دستور داد به فاصله هر سه فرسخ شروع به ساخت چاپارخانه کنند و در آن‌ها ۱۵ اسب قرار دهند. هر ایلچی می‌بایست نشانی مهر کرده از سلطان در دست داشته‌باشد؛ وی دستور داد به هیچ‌کس بیشتر از ۴ اسب ندهند مگر این که خبری فوری داشته‌باشد که در این حالت حاکم باید کاغذ را مهر کند تا ایلچی بتواند بیش از آنچه مقرر شده اسب دریافت کند. ایلچیان هر روز ۶۰۰ فرسنگ طی می‌کردند، مثلاً فاصله بین تبریز و شیراز را در ۳ یا ۴ روز طی می‌کردند. غازان خان علاوه بر این دستور داد که به هر ایلچی مخارج راهش را بدهند و در شهر منازلی به اسم ایلچی‌خانه جهت اقامت آن‌ها بسازند. غیر از ایلخان و نواب درگاه او، هیچ‌کس حق فرستادن ایلچی نداشت؛ به علاوه در هر چاپارخانه دو پیک مأمور کرد که اخبار چاپارخانه‌ها را به

یکدیگر برسانند و این پیک‌ها روزی سی فرسخ طی می‌کردند. این اقدام غازان باعث برقراری نظم و ثبات امنیت در زندگی مردم و به تبع آن در جامعه گشت.

همانگونه که بیان شد زیاده ستانی‌های حکام و عوامل مالیاتی به حدی بوده که برای مردم چاره‌ای جز روی آوردن به ربا و قرض کردن از ثروتمندان نمی‌ماند (هرچند که ربا خواری برای مردم مسلمان تحت سیطره مغولان سخت و عذاب دهنده بود زیرا با دستورات و احکام شریعت اسلامی منافات داشت). این ربا دهندگان نیز اکثراً مغول و ایغورها بودند. مالیات‌های متعدد موجب بدهکارتر و مقروض تر شدن مردم می‌شد و در نهایت به نوکری و اسیری مغولان در می‌آمدند. عده‌ای نیز با دادن بهره به ثروتمندان مالی بدست می‌آوردند و از طریق آن حکومت ولایات را می‌خریدند به آن امید که پس از رسیدن به حکومت قادر خواهند بود بدهی خود را بپردازند و چون بدان ولایات می‌رفتند نمی‌توانستند مبالغ مذکور را به دست آورده، لذا به ناچار قروض خویش را با اضافه ستانی از مردم جبران می‌کردند (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۴۹۶/۲). با این تفاسیر مردم فقیرتر شده و بر اثر همین اقدام بود که حتی مردم به ترک خانه‌های خود روی آوردند و ولایت و آبادانی‌ها کم کم از سکنه خالی و رو به ویرانه گذاشتند و این عامل از بی فکری محض از قوم غالب و بیابانگرد ناشی می‌شد که آن را می‌توان از عوامل مهم تقابل بین وضعیت رفاهی و شیوه زندگی این دو قوم بدوی و شهری نامید.

ب) امنیت قضایی

در آغاز، چون حاکمان تفاوت عالم و جاهل را نمی‌دانستند، طایفه‌ای از فرصت طلبان، خود را به شکل عالم و قاضی آراستند و متواضعانه و با تملق، منصب قضا و دیگر مناصب شرعی را با پرداخت رشوه از آنان گرفتند و «کار به جایی رسانیدند که بزرگان صاحب ناموس (و عالمان حقیقی) دست از اعمال و اشغال شرعیه کوتاه گردانیدند» (خواندمیر، ۱۳۶۲: ۳/۱۶۰). به همین دلیل، وضعیت قضاوت رو به قهقرا رفت با تصرف منصب مهم قضا توسط بعضی فرصت طلبان، کلاهبرداران وضعیت را مناسب دیدند و با طرح دعاوی ساختگی، شروع به سندسازی و تصرف اموال دیگران کردند (خواندمیر، ۱۳۶۲: ۳/۱۶۱). گاهی نیز که قاضی باید به نفع ستم‌دیده حکم می‌داد، سکوت پیشه می‌کرد (رشید الدین فضل الله، ۱۳۶۲: ۲/۱۰۲۲). قاضی نمایان همواره مورد اعتراض بوده اند. رکن مهم قضا که باید به منظور بازگشت عدل و انصاف در بین مردم بکوشد و به تبع آن، اخلاق و آرامش و خرسندی آحاد افراد را ارتقا دهد، کاملاً وارونه عمل کرد و با احکام ناعادلانه خود، به بی اخلاقی، پرخاش و ناسزا، رشوه، ناآرامی و تنش دامن زد و به سهم خود، اخلاق را تحت تأثیر قرار داد. یکی از بزرگ‌ترین اصلاحات غازان انتخاب قضا، شهود و نظم امور معاملات عرفی است که پیش از او به واسطه عدم توجه در انتخاب قضا و رشوه گرفتن آن‌ها، در بازار، تزویر و تقلب بسیاری رواج داشت. قضا مناصب را اجاره می‌دادند، قسم دروغ رواج داشت و همچنین ساختن قباله‌های تقلبی به شکلی عام گسترش یافته بود. غازان خان برای این امر ۴ فرمان صادر کرد:

فرمان اول در خصوص منصب قضا (اقبال، ۱۳۴۷: ۳۱۴-۳۱۹).

دوم در باب مرور زمان و نپرداختن به مرافعه‌ای که سی سال از تاریخ آن گذشته باشد (همان).

سوم در خصوص اثبات مالکیت فروشنده قبل از خرید و فروش (همان، بیانی، ۱۳۱۷: ۲۱۸-۲۱۹ - بجنوردی، ۱۳۹۳: ۶۸۵-۶۸۰).
چهارم در باب تأکید سه حکم سابق و تکمیل آن‌ها. (اقبال، ۱۳۴۷: ۳۱۴-۳۱۹ - پطروشفسکی، ۱۳۶۶: ۲۶-۱۶ - بجنوردی، ۱۳۹۳: ۶۸۵-۶۸۰).

ج) امنیت فردی

در اوایل حکومت، برای هیچ کس امنیت جانی مفهومی نداشت. برای مثال، هنگامی که خزانه خان تهی بود، با پیشنهادی مقرر شد که تمام چینی‌ها کشته و سرزمین آن‌ها مرتع حیوانات و مزرع غلات شود که خان مغول با آن مخالفت نکرد و نزدیک بود که به اجرای آن حکم دهد (گروسه، ۱۳۸۴: ۹۵). اما با تدبیر یکی از خردمندان و ارائه پیشنهاد وضع مالیات، این راهکار کنار گذاشته شد. مغولان در هر فرصتی، به بهانه‌های مختلف، نه سرزمین‌های دشمن، بلکه «ممالک متصرفه خود» غارت می‌کردند؛ به گونه‌ای که هیچ کس برای اموال خود امنیتی احساس نمی‌کرد «نخست یاسا فرمود که هیچ آفریده به اسب ختایی برنشینند و چندان که یابند، جهت لشکر بستانند... فرمود تا بخارا و سمرقند را غارت کنند» (وصاف، ۱۳۳۸: ۷۰). مردمان این نواحی به این

نوع زندگی آکنده از غارت و چپاول عادت نداشتند به همین دلیل در تمامی شئون زندگی با مشکلات و بی‌نظمی‌های فراوانی روبه‌رو گشتند که این یکی از تضادها و تقابل‌های فرهنگی و اجتماعی میان دو قوم کاملاً متفاوت بدوی و شهری بود. مغولان از تمامی سرزمین‌های خود سربازگیری می‌کردند تا جوانان برای آنان بجنگند و در این امر بر جوامع فشار آوردند (قدیانی، ۱۳۸۷: ۱۴۳). بنابراین، مردان در جوامع تحت کنترل مغول، از حیث آزادی فردی، احساس امنیت نمی‌کردند. در دوره‌های تسلط مغولان، امنیت فردی نسبتاً دستخوش بی‌ثباتی بود؛ تا آنجا که گزارش شده است: «کلوخ و خاشاک را در نظر حکام و غیرهم اعتبار بود و رعایا را نه و خاشاک شوارع آن کوفتگی نمی‌یافت که رعیت» (رشید الدین فضل الله، ۱۳۶۲: ۲/۱۰۴۴).

د) امنیت شغلی

در دوران استیلای مغول، امنیت شغلی کم بود و همه تحت فشار قرار داشتند کسانی که از سوی مغول برای حکومت مناطق انتخاب می‌شدند گاهی برای خراج چنان تحت فشار قرار می‌گرفتند که یا عاصی می‌شدند و فرار می‌کردند یا مثل حاکم شبانکاره دیوانه می‌شدند (شبانکاره ای، ۱۳۷۶: ۱۷۳). ناامنی در حوزه‌های شغلی سبب شده بود که بسیاری از صاحبان حرفه‌ها از فردای خود نامطمئن باشند. دغدغه ازدست دادن معیشت که اساس زندگی بر آن استوار است، جوی از نگرانی به وجود آورده بود؛ در نتیجه، خلق و خوی‌های پستی مانند تملق، تضریب و سخن‌چینی، بدگویی و تهمت به دیگران به منظور حفظ موقعیت خود، در تمامی دوره استیلای مغولان رایج بود. به خصوص هرچه شغل‌ها مهم‌تر و به دربار نزدیک‌تر بود، امور غیراخلاقی قوی‌تر و بیشتر می‌شد. در نتیجه با توجه به شرایط پیش آمده قوم غالب پس از مشاهده بی‌نظمی‌ها و ناهنجاری‌های موجود از لحاظ امنیتی و حکومتی و ... راهی جز پذیرش قوانین قوم مغلوب نداشتند. و بهتر در آن دیدند وضع مملکت را که جوی آکنده از بی‌ثباتی و ناامنی به وجود آورده بود سروسامانی جدی دهند (رشید الدین فضل الله، ۱۳۶۸: ۱۵۶-۱۵۷).

نتیجه‌گیری

ایلات و قبایل صحراگرد و دامدار که بنابر اصل پدشاهی زندگی می‌گذراندند، بدون آنکه اصول قانونی خاصی در زندگی خود داشته باشند، اجتماع قبیله‌ای ایجاد می‌کردند که وابستگی واقعی و اصلی آن را رشته‌های پیوند خویشاوندی و وحدت در آداب و رسوم ایشان را تشکیل می‌داد. در واقع مغولان در آن زمان گروهی دامدار که بطور کلی سبک زندگی کوچ‌روی داشتند بر جامعه اسلامی مسلط شدند که از هر نظر، مذهبی، اعتقادی، اجتماعی، فرهنگی و از حیث باورها، شیوه و سبک زندگی، از نظر نژادی، آیینی و دینی هیچ شباهتی بین مردم ممالک اسلامی و مغول نبود. در دوران متقدم جامعه مغول، زندگی برده‌داری نیز به چشم می‌خورد؛ و از این رو، جامعه مغولی تقسیمات طبقاتی خاص خود را داشت. با ورود مغولان مشکلات زیادی در زمینه تقابل فرهنگی و اجتماعی در سرزمین‌های اسلامی و ایران بوجود آمد. مغولان با فرهنگ یکجا نشینی آشنایی و آگاهی نداشتند و با قتل و غارت اقدام به تصرف مناطق می‌کردند و بدنبال آن دزدی غارت و رشوه خواری، قتل و آزار و اذیت مردمان ساکن مناطق اسلامی و ایران، ناهنجاری در زمینه اجتماعی، فرهنگی و عدم امنیت و ثبات اجتماعی باعث شد اصلاحاتی از طرف غازان خان صورت بگیرد. اصلاحات غازانی به دنبال مشکلات بسیار اجتماعی و فرهنگی بود بطوری که مردمان امنیت جانی نداشتند و از نظر قضایی نیز مغولان ناآگاه خود را عالم و دانا جا زده بودند که بتوانند امورات قضایی را انجام دهند که این اقدام با مشکلاتی از قبیل رشوه خواری و بی‌عدالتی همراه بود و از نظر اجتماعی نیز با ناهنجاری‌های فراوانی از قبیل بی‌حجابی مشروب خواری و مشکلات و فساد اخلاقی چند همسری روبرو شده بودند و نیز با غارت کردن اموال مردم و گرفتن مالیات‌های سنگین جا زدن خود بعنوان مامور مالیاتی مواجه بودند. کوچ نشینان درک واقعی و عمیقی از مناسبات جامعه مبتنی بر کشاورزی نداشتند و وابستگی شدید شیوه زندگی کوچ نشینان و متکی بودن آنان به دام و مرتع به منزله دو رکن عمده زندگی کوچ نشینی بود و با معیشت و سبک زندگی روستایی و یکجانشینی در تضاد بوده است. و آنان با رها کردن دام‌های خود در مراتع و محصولات کشاورزی باعث زیان و ضررهایی به کشاورزان شدند. که بعد از اصلاحات غازانی اوضاع سرزمین‌های اسلامی و ایران دوره مغول تا حدودی بهبود یافت. نتیجه حاصل از این پژوهش، اختلاف فرهنگی اجتماعی و تضاد در سبک زندگی و آیین و آداب و رسوم ممالک اسلامی بویژه ایرانیان با مغولان در دوره حاکمیت مغولان باعث اختلافات اجتماعی و فرهنگی گردیده است و

تقابل دو فرهنگ تا سالیان سال در این سرزمین وجود داشته است که با ورود اصلاحات غازانی تا حدودی برطرف شده است و فرهنگ غنی و قدرتمند برخی سرزمین‌های اسلامی خصوصا ایران توانست جلوی نابودی خود را بگیرد.

منابع

۱. ابن عبری، غریغوریوس بن هارون. (۱۳۶۴). مختصر تاریخ الدول، مؤلف: مترجم: عبدالمحمد آیتی، ناشر: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ویراستار: عبدالله شریفی خجسته.
۲. اشپولر، برتولد. (۱۳۸۴). تاریخ مغول در ایران، ترجمه محمود میر آفتاب، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ هشتم.
۳. اشرف، احمد. (۱۳۵۹). موانع تاریخی رشد سرمایه داری در ایران دوره قاجاریه، تهران: زمینه.
۴. اقبال آشتیانی، عباس. (۱۳۷۶). تاریخ مغول و اوائل ایام تیموری، تهران: نامک.
۵. آقسرای، محمودبن محمد (۱۳۶۲). مسامره الاخبار و مسایره الاخبار یا تاریخ سلاجقه، به تصحیح عثمان توران، تهران: انتشارات اساطیر.
۶. بارتولد، واسیلی ولادیمیر. (۱۳۵۲). ترکستان نامه، ترجمه کریم کشاورز. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
۷. بیانی، شیرین. (۱۳۷۰). دین و دولت در ایران عهد مغول، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ دوم.
۸. بیانی، شیرین. (۱۳۷۹). مغولان و حکومت ایلخانی در ایران، تهران: سمت.
۹. پطروشفسکی، آی. پی. (۱۳۵۱). نهضت سرداران، خراسان ترجمه کریم کشاورز، پیام تهران.
۱۰. پطروشفسکی، آی. پی. (۱۳۶۶). تاریخ اجتماعی و اقتصادی ایران در دوره مغول، ترجمه یعقوب آژند، تهران: اطلاعات.
۱۱. تسف، ولادیمیر. (۱۳۷۶) چنگیزیان، ترجمه شیرین بیانی، تهران: اساطیر، چاپ سوم.
۱۲. تسف، ولادیمیر. (۱۳۸۳). نظام اجتماعی مغول، ترجمه شیرین بیانی، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ سوم.
۱۳. جوینی، عطا ملک. (بی تا)، تاریخ جهانگشای جوینی، مجلدات ۱ و ۲، تهران: بامداد، چ دوم.
۱۴. حاجی مزدارانی، مرتضی، کوپا، فاطمه و همکاران (۱۳۹۱). « بررسی تاریخی ناامنی‌های عهد مغول و نقش آن در انحطاط اخلاقی ایرانیان»، فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهرا سال بیست و دوم، دوره جدید، شماره ۱۵، پیاپی ۱۰۳.
۱۵. خواند میر، غیاث الدین. (۱۳۶۲). حبیب السیر، زیر نظر محمد دبیر سیاقی، تهران: خیام، چاپ دوم.
۱۶. رجب زاده، هاشم. (۱۳۷۷). خواجه رشیدالدین فضل الله، تهران: طرح نو.
۱۷. رویمر، اسمیت (جان ماسون)، (۱۳۶۱). خروج و عروج سرداران، ترجمه یعقوب آژند، انتشارات مرکز فرهنگی علامه طباطبایی، تهران.
۱۸. زمخسری، ابوالقاسم محمود (۱۳۵۴). ربیع الابرار، به کوشش سلیم النعیمی، بغداد، مطبعه الاعظمیه.
۱۹. سمرقندی، کمال الدین عبدالرزاق. (۱۳۷۲) مطلع سعدین و مجمع بحرین، به اهتمام عبدالحسین نوائی، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، چاپ دوم.
۲۰. شبانکاره ای، محمد بن علی. (۱۳۶۳)، مجمع الانساب، به تصحیح میرهاشم محدث، تهران: امیرکبیر.
۲۱. صفا، ذبیح الله. (۱۳۷۸) تاریخ ادبیات در ایران. تهران: فردوس.
۲۲. کاربن، پلان (۱۳۶۳). سفرنامه پلان کاربن. ترجمه ولی الهو شادان. تهران: فرهنگ سرای یساولی.
۲۳. کاظم نیا؛ فریبا؛ (۱۳۸۶). کنیزان: وضع اجتماعی - حقوقی در دوره مغول ایلخانی؛ تاریخ و تمدن اسلامی، صص ۷۵-۹۰.
۲۴. گروسه، رنه. (۱۳۶۸) امپراطوری صحرانوردان، ترجمه عبدالحسین میکده، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ سوم.
۲۵. گروسه، رنه. (۱۳۸۴)، تاریخ مغول (چنگیزیان)، محمود بهفروزی، تهران: آزاد مهر.

۲۶. لمب، هرولد. (۱۳۶۸) چنگیزخان مغول فرمانروای سرزمین‌های سوخته، مترجم: ابوطالب صارمی، تهران: آموزش انقلاب اسلامی، چاپ سوم.
۲۷. لمبتون، ان.کی.اس (۱۳۷۲). تداوم و تحویل در تاریخ میانه ایران. ترجمه یعقوب آژند. تهران: نشرنی.
۲۸. میر خواند، محمدبن خاوندشاه. (۱۳۸۰). تاریخ روضه الصفا، تصحیح جمشید کیان فر، ج ۵، تهران: اساطیر.
۲۹. میلیونه، ایل. (۱۳۶۹) سفرنامه مارکوپولو، ترجمه سید منصور سجادی و آنجلا دی جوانی رومانو، تهران: بوعلی.
۳۰. نسوی خرندزی زیدری، شهاب الدین. (۱۳۴۴). سیرت جلال الدین منکبرنی، تصحیح مجتبی مینوی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۳۱. نمازی، حسین. (۱۳۷۴). نظام های اقتصادی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی .
۳۲. هال، مری. (۱۳۸۰) امپراطوری مغول، ترجمه نادر میر سعیدی، تهران: ققنوس.
۳۳. همدانی، رشیدالدین فضل الله. (۱۳۳۸)، جامع التواریخ، چاپ بهمن کریمی، تهران.
۳۴. وصاف الحضرة، عبدالله بن فضل الله شیرازی. (۱۳۴۶ش). تاریخ وصاف، معروف به کتاب «تجزیه المصار و تزجیه الاعصار»، چاپ عبدالمحمد آیتی، تهران.
۳۵. یزدی، شرف الدین علی، (۱۳۸۷) ظفرنامه، مصححین سید سعید میر محمد صادق و عبدالحسین نوائی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
۳۶. یوان، چائو پی شه. (۱۳۵۰). تاریخ سری مغولان، ترجمه فرانسه از پل پلیو، ترجمه فارسی شیرین بیانی، تهران.